

סקירת ספרים חדשים

בעריכת עינת לביא

עבודה סוציאלית תחת אש: תיאוריה, מחקר והתערבות / אורית נוטמן-שורץ (עורכת) פרדס הוצאה לאור, תשפ"ג 2022. 517 עמודים

סוקר: אורי ינאי¹

גילוי נאות. כשנודע לי על ספרה החדש של פרופ' אורית נוטמן-שורץ פניתי למערכת **ביטחון סוציאלי** בבקשה לסקור אותו. עשיתי זאת בשל העניין שלי בנושא והדאגה לתושבי יישובי הנגב המערבי, ואולי כהשלמה למחקר שערכתי, הבוחן את מדיניות הטיפול והסיוע שמעניקה מדינת ישראל לנפגעי האיבה בינינו (ינאי, 2021).

מדינת ישראל, יותר ממדינות אחרות במערב, מצויה מאז הקמתה, ועוד קודם לכן, במרכז של זירה לוחמת. הקונפליקט המזרח-תיכוני נרגע לפרקים, אך ברקע אינו חדל לגעוש. הציבור כולו חש תחת אש, וקהילות רבות בישראל מצויות בלב הסערה.

עובדות ועובדים סוציאליים הם חלק בלתי נפרד מהחברה הישראלית. חלקם גרים באזורי העימות. בתוקף תפקידם ומקצועם הם נקראים בכל עת, אולי יותר מכל פרופסיה טיפולית אחרת, לבחון, להגדיר ולטפל בזירה הסוערת, להקדים תרופה למכה אפשרית, ולטפל בנפגעים ובמשפחותיהם אם אכן אירעה.

פרופ' נוטמן-שורץ מכירה אישית ומקצועית את הסביבה, שידעה ויודעת פיגועים אין קץ. היא הקימה את בית הספר לעבודה סוציאלית במכללה האקדמית ספיר בשדרות, ועמדה בראשו. העיר שדרות נמצאה, ונמצאת עדיין, בלב הזירה הביטחונית, וכמוה גם היישובים הכפריים באזור המכונה עוטף עזה. להוצאת הספר סייעו גם השכנות לזירה: המועצות האזוריות שער הנגב, חוף אשקלון, בני שמעון והעיר שדרות – כולן התנסו ועדיין מתנסות בימים וגם בשבועות תחת אש.

1 פרופסור (אמריטוס), בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים

המכללה האקדמית ספיר והאגודה לקידום העבודה הסוציאלית סייעו גם הן לכך שהספר יראה אור. סגן שר הביטחון, אלון שוסטר, תושב האזור, תמך גם הוא, בדרכו, בהוצאת הספר.

ענבל חרמוני, יו"ר איגוד העובדים הסוציאליים, פותחת את הספר בתיאור הזיקה המשמעותית של עובדות סוציאליות לנושא: "אף שרוב העובדות הן אימהות לילדים המתגוררות באזור המופגז, הן יוצאות לשטח תוך סיכון עצמי והשאת המשפחה בבית בלעדיהן". תיאור זה מבטא בתמצית נושאים רבים ורגישים המועלים בפרקי הספר.

בהקדמה לספר שערכה מציגה אורית נוטמן-שורץ שלושה מושגים המצויים בבסיס הנושאים שבספרה: **שגרת חירום, מציאות טראומטית משותפת, וחשיפה מתמשכת**. מושגים אלה מוכרים, לכאורה, לכל אחד מאיתנו, אך עבור מי שחיים תחת אש יש לכל אחד מהם משמעות מיוחדת, ובה עוסק הספר.

הספר ערוך בשישה שערים, ובו ח"י פרקים. כל שער מתמקד בנושא אחר, אך המשותף לכל השערים הוא בסיס אחד: החיים תחת אש. אני בחרתי לסקור את הספר לא על פי שערי, אלא על פי האוכלוסיות המצויות תחת אש, וההתייחסות המקצועית של עובדים סוציאליים אליהן. העובדה שהספר מציג פרקים שכתבו מחברים שונים – כולם עובדים סוציאליים ומטפלים אחרים – מעניקה לתוכני הפרקים רוחב אתגרים והתנסויות מרשים. הכותבים, בחלקם, גרים באזור העימות, והם ומשפחותיהם חשופים אישית לאירועים קשים שלא ניתן תמיד לצפות אותם מראש.

הספר נפתח בהקדמה ובפרק תאוריות. את שניהם כתבה העורכת. שניהם תורמים להבנת הזירה שפרקי הספר עוסקים בה, ובמרכזם שגרת חירום. ואכן, הספר כולו בוחן שגרה ההופכת לחירום, או לחלופין, מצבי חירום שביניהם ניסיון לקיים שגרה.

להבנת מציאות זו תורם מאוד פרקן של אודיה כהן וסתיו שפירא, שבמרכזו המושג **חוסן קהילתי** ומשמעותו במצבי חירום ואסון. אף שהחוסן הוא לכאורה קהילתי – בבסיסו חוסן אישי של כל אחד מן התושבים; חוסן המאפשר לכל אחת ואחד מהם להמשיך ולחיות בסביבה ההופכת לעיתים גועשת ומסוכנת.

פרקים רבים בספר מתמקדים בקהילה, ובתהפוכות השגרה עם קרות מצבי החירום. בחרתי לציין שנים מהם. פרק 14, שכתבו נדב פרץ, נעמי רסיס טל, מיה זילברבוש, תהילה רביבו וחנה טל, כותרתו **מודלים הלכה למעשה במצבי חירום ביטחוני: מבט מן השדה**. ואכן, פרק חשוב ורגיש זה משרטט את המתרחש בזירה המקומית בקרות אירוע חירום, ומעניק לקורא ראייה מפורטת ורגישה של הדינמיקה המקומית בעת אירוע, כולל הפעלת צוותי החירום (צח"י) של תושבי היישוב, והניסיון של כל יישוב להתמודד עם הצרכים המידיים העולים בו. פרק 9, שכתבו מני מלכה, ענווה צרפתי, רות דגורקר, הדיל אלקריני, הילה סוויל וגל דגורקר, קרוי **כשהאדמה בוערת: תהליך התערבות קהילתית**, ומתאר התערבות טיפולית מקומית במציאות גועשת, באמצעות כלים של פוטו-וויס. צילומים מקומיים ומעודכנים מסייעים לתושבים בקהילה

להביט באירועים הקשים, לארגן אותם, לבחון אותם ולהתרחק מהם מעט, בעזרת התבוננות בצילומים שיצרו וניתוחם.

זווית מקורית מעלות חיילות-לוחמות המוצבות בקו העימות, והן עדות מדי יום כמעט להתרחשויות הקשות המתרחשות מולן בחזית הגבול. בחלק מהאירועים יש הרוגים, פצועים ועצירים קשורי עיניים, ואליהם מתייחס פרק 4, שכתבו שיר דפנה תקוע ואילת הראל וכותרתן **על אלימות וטראומה ועל הקשבה**.

שלושה פרקים בספר עוסקים בזוגיות, באימהות ובהורות במצבי מתח וחירום מתמשכים. פרק 10, שכתבה מיכל גטניו-קאלוש, ממוקד כולו בילדים ובאימותיהם. הפרק קורא לאימהות "לשדר שגרה" כדי לתת מענה לצורך של הילדים, ומסייע להן לשלוט ברגשותיהן במצבים שמתעוררים עקב מתח ואירועים מתמשכים. פרק 11, שכתבו תמר לביא ורחל דקל, בוחן **הורות והדרכת הורים במציאות טראומטית מתמשכת**. הצורך בהדרכת ההורים מתעורר עקב המציאות הקשה שהמשפחות מתנסות בה. לעיתים מזומנות סובל אחד ההורים מפוסט-טראומה, ועשויים להיות לכך ביטויים בחיי המשפחה. פרק 12, **התערבות קוגניטיבית התנהגותית זוגית כאשר אחד מבני הזוג סובל ממצוקה פוסט טראומטית**, שכתבו יעל שובל-צוקרמן, גל חייקין, נורית פרץ-סלטון, רות רובינשטיין ורחל דקל, מתמקד בהתערבות קוגניטיבית-התנהגותית זוגית במצב שבו אחד מבני הזוג סובל ממצוקה פוסט-טראומטית.

שני פרקים בספר מתמקדים בזקנים הגרים בקהילה. פרק 3, שכתבו שירלי חזידה, גבריאלה ספקטור-מרזל ושרון שיוביץ-עזרא, כותרתו **לבד בצד טרור: חוויות החיים של זקנים עצמאיים המתגוררים בגפם בשדרות**, ופרק 13, שכתבה עירית רגב, מציג **סקירת חיים כאמצעי טיפול בזקנים החשופים למצבי איום וטרור**.

ארבעה פרקים בספר דנים ברגישות המתחייבת מהכשרת כוח אדם מיומן בתחום ההתערבות הטיפולית, והכשרתו לטיפול רגיש והולם באוכלוסייה הנוקטת. פרק 5, **אמון קציני בריאות הנפש של צה"ל ביכולתם**, שכתבו לאה שלף, יעל שפירא, חן גורן ואיל פרוכטר, מתייחס להכשרת קציני בריאות הנפש של צה"ל (קב"נים) ובאימונם להתמודד עם מצבי חירום מורכבים במהלך פעולה צבאית. פרק 6, **מציאות טראומטית משותפת: המפגש בין האישי למקצועי בהוראת סמינר הכשרה**, שכתבה לימור גדות, מתאר את המפגש בין ה"אישי" ל"מקצועי" בהוראת סמינר הכשרה של סטודנטים לעבודה סוציאלית במכללת ספיר, לנוכח המציאות המקומית. בפרק 7, שכותרתו **החזקה, אזעקה והדחקה**, מתייחס אופיר שי ל"הכשרה בשדה" במציאות טראומטית משותפת ומתמשכת. פרק 8, **פדגוגיה קשובה במשבר הקורונה**, שכתבה עינב שגב, עניינו הניסיון להבין את משמעות המפגש של הסטודנטים עם ידע ומיומנויות של מיינדפולנס (קשיבות) ועבודה סוציאלית. הקורס סייע לסטודנטים להתמודד עם הפונים אליהם במהלך ההכשרה המקצועית.

שער מיוחד בספר מתמקד בעבודה סוציאלית במצבי משבר גלובליים, ובו שלושה פרקים המתארים התנסויות עכשוויות גם מחוץ למדינת ישראל. פרק 16, **אי של שקט בים סוער**, שכתבו איתן שחר, צביה ולדן, סמדר בן אשר, אפרת הוס ושפרה שגיא, מתאר התמודדות של צוות

ישראלי עם הקמה והפעלה של בית ספר לילדי פליטים באי לסבוס שבחופי יוון. רוב התלמידים בו הם ילדי פליטים אחוזי טראומה שחצו עם הוריהם או עם קרובים גבולות וימים במטרה לנסות ולהגיע לאירופה, אך נתקלו בגבולות נעולים. בית הספר שיזמו ישראלים מנסה לשלב יעדי הוראה עם טיפול בילדים שילדותם נגזלה מהם, לעיתים, בחוויות המסע לאי לסבוס והשהות הקשה בו.

בפרק 17, שכתבה עורכת הספר אורית נוטמן-שורץ, שואלת הכותרת: **טיפול בימי קורונה: מציאות טראומטית משותפת כתורמת למצוקה?** הפרק דן במשמעותה של המציאות הטראומטית שיוחסה למחלה וגרמה למצוקה שהכל היו שותפים לה. גם מטפלים וגם מטופלים היו מודאגים מהשפעת המחלה עליהם ועל משפחותיהם. הפרק דן בשותפות זו שהקנתה המגפה ובשאלה אם הגבירה את המצוקה. את פרק 15, **דילמות מרכזיות הנוגעות להשפעת סכסוך פוליטי אלים על עבודה סוציאלית בימים אלה**, כתבה שולמית רמון, עובדת סוציאלית ותיקה ובכירה שמושבה באנגליה. הפרק בוחן את אתגרי מקצוע העבודה הסוציאלית בהתמודדות מדינות במערב עם גלי הגירה, עם תופעות של יתמות, עוני והדרה של עוברי גבול המגיעים למדינות רבות במרכז אנגליה.

את הספר חותם "אפילוג" שכתבה העורכת, והוא בוחן עשרים שנה של מחקר על חיים בצל איום ביטחוני משותף ומתמשך. פרק מסכם זה עשיר בממצאי מחקרים כמותיים ואיכותניים בתחום ההתמודדות של אנשים עם מצבי טראומה נמשכים. המחברת הגדירה את הפרק ככזה המתבסס על ניסיון העבר, בוחן את ההווה – וכל אלה במבט לעתיד.

נקודת המוצא של הספר ושדרתו מצויים במציאות המאפיינת את אזור עוטף עזה ויישובי הנגב המערבי. תושבי האזור – נשים וגברים, ילדים, מתבגרים, מבוגרים וקשישים – ידעו וידעו ימים קשים של ישיבה במקלטים ובמרחבים מוגנים (ממ"דים). בשעות היום, ולעיתים קרובות גם בשעות הלילה, הם שומעים יריות והתפוצצויות קרוב לביתם, אזעקות ורכבי חירום; ריח העשן מגיע משדות שהוצתו, או ממבנים שנפגעו. האתגר במציאות זו הוא שאינה חד-פעמית אלא נמשכת ומתמשכת. פרקי הספר מתארים מציאות זו ומשקפים קשיים רבים הנלווים לה, ודרכים להקל, ולו במקצת, על התושבים.

תוכניות טלוויזיה, עיתונים ומוספי סוף שבוע מציגים את המציאות המאפיינת את החיים בעוטף עזה, אך ספר זה מבטא מאמץ חדשני, מקורי וחשוב מאין כמוהו להגדיר אותה, להצביע על מישורים חברתיים, משפחתיים ובין-אישיים המחייבים התייחסות מקצועית. התייחסות זו מוגשת רובה ביד עובדים סוציאליים, רובם ככולם תושבי המקום. המכללה האקדמית ספיר היא לא רק שותפה לזירה המקומית, חיה אותה; היא גם בוחנת, חוקרת ומכשירה אנשי מקצוע לסייע במתן מענה לתושבי האזור.

פרקי הספר מציגים מענה זה בהתייחס לילדים, להורים, למבוגרים ולזקנים הגרים בקהילה, וגם ללובשי מדים המגויסים בסביבתה. הידע שפרקי הספר מציגים הוא רב-תחומי ומעמיק. פרקי הספר לא רק מתארים את המציאות, אלא בוחנים אותה על משמעויותיה לאור ספרות

מקצועית רחבה ומעמיקה מישראל ומחו"ל. לכל אחד מפרקי הספר נלווית רשימה ביבליוגרפית ארוכה, המעגנת את תוכן הפרקים ומעשירה אותם.

מפרקי הספר עולה שהפרופסיה הדומיננטית בשטח היא העבודה הסוציאלית. כמובן, צוותי הצלה, חילוץ, רפואה (גוף ונפש), חינוך ודת מצויים כולם בשטח, אך העובדים הסוציאליים הם הזרוע המסייעת, המגישה טיפול רב-תחומי ובין-מערכתי מקומי ומתמשך בימים של אירועי חירום באזור.

ספק אם העובדים הסוציאליים, שהם השדרה המקצועית של גורמי הטיפול בשטח, זוכים להכרה הראויה והמתבקשת. ייתכן שספר זה יציג ויבליט את שליחותם ואת תרומתם המקצועית של העובדים הסוציאליים להתמודדותה של האוכלוסייה האזרחית בחזית האירועים הקשים בקווי העימות.

מקורות

ינאי, א' (2021). **נפגעי איבה בישראל: פגיעות, צרכים, חקיקה והגשת טיפול וסיוע: מהדורה מעודכנת**. האוניברסיטה העברית בירושלים, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית של שם פאול ברוואלד.

לבלוב בעת שלכת: הפרישה מהעבודה בעידן של

שינויים / ליאת קוליק

רסלינג, 2022. 301 עמודים

סוקרת: רות כץ¹

הספר מציג מכלול היבטים של פרישה מעבודה בצורה ברורה, עדכנית, מעניינת, תוך הסתמכות על מחקרים של טובי המומחים בתחום וכן של המחברת עצמה, אשר הקדישה חלק ניכר מעבודתה באקדמיה לנושא זה. בכל אחד מתחומי הפרישה שהספר דן בהם מביאה המחברת ציטטות מרתקות מדברי מרואיינים, ואלה מעניקות נופך אותנטי ומעמיקות את ההבנה בנושא.

1 פרופ' אמריטה, אוניברסיטת חיפה. סוציולוגית, חוקרת סוגיות שונות של יחסי משפחה, ובמיוחד יחסים בין-דוריים בגיל המבוגר, איכות חיים ושביעות רצון מהחיים בגיל המבוגר, בני משפחה מטפלים, סגנונות חיי משפחה, מגדר וזיקנה.

שילוב זה של ידע מדעי – הן תאורטי הן אמפירי – עם קטעים קצרים מחיי הפורשים, כפי שהם מתארים את הדרך שבה הם חווים את השלב הזה בחייהם, עושה את הספר ייחודי וחשוב. דגש מיוחד מעניקה המחברת לשינויים הרבים המתחוללים בתחומי חיים שונים ולאופן שבו הם משתקפים בתקופת חיים זו. בכך הופך הספר להיות רלוונטי לעומדים לפני פרישה, ולצעירים יותר, הרוצים לתכנן את הפרישה ולהתאימה הן לצורכיהם הן למאפייניה. כל אלה תוך הבנה של התמורות במשמעות העבודה, של דפוסי עבודה חדשים דוגמת האפשרות לעבודה מהבית, של שינויים דמוגרפיים במאפייני הפורשים ועוד.

פרישה מעבודה היא אירוע משמעותי בחיי האדם. הוא נפרד ממערכת מרכזית שסיפקה חלק ניכר מצרכיו, ועליו לעצב תקופת חיים חדשה יחסית. המעבר כולל בתוכו אורות וצללים, קשיים בצד אתגרים, יתרונות ואף חסרונות. ההערכה היא כי בשנת 2030 שיעור הפורשים יעמוד על כ-15% מכלל האוכלוסייה, וכי תקופת הפרישה תשתרע על פני שניים ואף שלושה עשורים. הפורשים כיום בריאים, משכילים ובמצב כלכלי טוב מהפורשים בעבר, ותנאים אלה מאפשרים להם פעילויות פנאי, משפחה, תחביבים, התנדבות, סבאות ועבודה בשכר בהתאם לבחירתם. אולם, כפי שציינו, בפרישה כרוכים גם חסרונות וקשיים, ובהם פגיעה במצב הכלכלי, בדידות, תופעות של גילנות, קונפליקט בין חובות להורים הזקנים לבין הרצון לסייע לילדים בטיפול בנכדים.

שמו של הספר מרמז לכך שכשם שעץ משיל את עליו בתקופת השלכת, אבל אחר כך מתחדש בעלים ירוקים, כך גם הפורשים משליכים התנהלות לא רצויה, שחיקה, בריאות לקויה ועוד כדי לבלבל בפרישה. בספרה העשיר והמגוון טוענת המחברת כי "יש שיצפו בכליון עיניים ויחוו תחושת שחרור מעבודה רוויית לחץ שאינה מספקת, יש שיחוו אותו כאירוע משברי המדרדר את חייהם לעבר תהומות לא רצויות, ויש שירגישו רגשות מעורבים" (עמ' 45).

לספר חמישה שערים, כל אחד מהם מוקדש לסוגיה מרכזית בנושא הפרישה מהעבודה והשלכותיה: תהליכים פנים-אישיים; יחסי זוגיות; יחסי שארים; עיסוקים חלופיים דוגמת התנדבות ופנאי; פרישה מיטיבה מהי? לשערים הללו מצטרפים מבוא המתמקד בפרישה מעבודה בעידן של שינויים, ואחרית דבר המציגה מבט לעתיד. כל אחד מן השערים מחולק לתת-נושאים בצורה מאוד מאורגנת ועניינית, המאפשרת לכל קורא להתמקד בנושאים המעניינים אותו. המחברת מגדירה בצורה מאוד ברורה את המושגים והתאוריות שהיא משתמשת בהם.

הספר מבוסס על מחקרים שנערכו בעיקר בישראל, אך גם על מחקרים שנערכו בארצות אחרות וממצאיהם רלוונטיים לפרישה בישראל. רבים מהם נערכו על ידי המחברת, ובמיוחד מחקר אחרון ועדכני שערכה טרם כתיבת הספר על אודות עמדות של אנשים, נשים וגברים הנמצאים בשלבי פרישה שונים, וגם כאלה שעדיין לא פרשו. התרומה של הידע המצוי בספר היא בהעמקה בתקופת חיים חשובה זו לאור תמורות חברתיות, ובהבנת הנחיצות בתוכניות ובהתוויית מדיניות בהתאם לכך.

תהליכים פנים-אישיים: השער מתמקד בדימוי העצמי של הפורשים, בחשבון נפש, בשינוי בזהות ובמשמעות שניתנת לפרישה. בכל אחד מהיבטים אלה דנה המחברת תוך הצגת ממצאי מחקרים ודוגמאות, ובכך מצביעה על מגוון אפשרויות שתקופת חיים זו עשויה להכיל. בכל אלה

קיימים גם הבדלים בין נשים לגברים. בעבר התמקדו הדיון והמחקר בפרישה בקרב גברים, אך התפיסה השתנתה עם העלייה בשיעורן של נשים בשוק העבודה. נמצא כי כמה מהשפעות הפרישה דומות בקרב גברים ובקרב נשים, אולם בתחומים רבים קיימים ביניהם גם הבדלים. נשים פגיעות מגברים, כי לאורך מעגל החיים קיימת הפליה של חלוקת תגמולים כלכליים, דבר המגביר את פגיעותן עם הפרישה, וחובת הטיפול בבני משפחה חלה עליהן יותר מאשר על הגברים. לעומת זאת, נשים מפתחות יכולות התמודדות ומיומנויות מגוונות יותר מגברים, ויש להן מסגרת חברתית גדולה ותומכת יותר.

יחסי זוגיות ופרישה: שהות משותפת רבה בבית עשויה להוביל לחיזוק הקשר, אך בצידה עולה תופעה המכונה "גירושי כסופי השיער". מכאן ברור שעל בני הזוג למצוא דרכים להסתגל למציאות חדשה ולהתמודדות עם גורמי לחץ. לתנאים הנלווים לפרישה השפעות על איכות הנישואים – כמו בריאות, אופי העבודה לפנייה, יחסי זוגיות טובים בעבר. נושא זה מקבל בספר התייחסות נוספת, וחלק ניכר מהשער הן באיכות הנישואים עניינו **רבים ומשלימים: דפוס פתרון עימותים בין בני זוג בתקופת הפרישה מהעבודה**. חלק זה עשיר במידע מחקרי עדכני, בדוגמאות מראיונות עם פורשים, בהסברים מתחומי הפסיכולוגיה, הסוציולוגיה והביולוגיה. כך הוא מהווה מקור שאין כמוהו לידע ולמידע על דרכים לפתרון סוגיות ועימותים בין בני זוג בפרישה.

יחסי שארים: שער זה מציג הסבר עשיר לתופעת היחסים הבין-דוריים: **יחסים בין-דוריים, הדדיות או חד-צדדיות?** ציפיות שאינן מתגשמות הגורמות למתחים בין הדורות, או דור הסנדביץ', כפי שהוא מכונה לעיתים, המצליח לתמוך בדור הצעיר ובדור המבוגר כאחד. חלק ניכר מוקדש לדפוס הקשרים בין פורשים לבין הורים זקנים שחלקם זקוקים לטיפול, והם מתוארים ומנותחים. בדיון בנושא שזורים מונחים תאורטיים דוגמת יחסים אמביוולנטיים, גישת החליפין, סגנונות של סבאות בימינו, ואפילו ניכור סבי. השער מסתיים בנימה אופטימית המסתמכת על מחקר שערכתי עם לבנשטיין ובריק (כץ ואח', 2010), ומשווה יחסים אלה בכמה מדינות: "המחברים הסיקו כי הקשר בין ילדים להוריהם הישישים בישראל הוא טוב. ההורים מטופלים ולא זנוחים, ויש במסקנה מרגיעה זו משום חצי נחמה" (עמ' 166).

עיסוקים חליפיים דוגמת התנדבות ופנאי: המחברת מכנה את העיסוקים החלופיים "קריירת פנאי", העשויה לפצות על זהות העובד בעבר. בתקופה זו עולה הרצון לעזור לאחר, ויש לו לרוב ערך מפצה עבור הפורש עצמו: עניין, משמעות, חברים. נוסף על כך קיימת תופעה המכונה "צריכת פנאי". זו יכולה להתבצע לבד – פיתוח מיומנויות ציור, כתיבה, קריאה, האזנה למוזיקה, או עם אחרים – למשל חברות בקבוצת ספורט או טיולים. אלה וגם אלה מקדמים הזדקנות מוצלחת.

פרישה מיטיבה מהי? הספר מסתיים בשער זה, המציג שאלה שהמחברת שואלת בסיום הריאיון עם הפורשים: "מה מעניק לך משמעות בתקופת חיים זו?" ארי, בעל מספרה שהחליט לפרוש לאחר שנות עבודה רבות, משיב: "מה אני אגיד לך? יש ימים ויש ימים. לפעמים הכל דבש אבל לא תמיד זה ככה" (עמ' 235).

השער מציג שמונה גישות המסבירות כל אחת בצורה ייחודית ובנימוקים שונים את ההסתגלות לפרישה. בכך נקשרות מסקנות הספר במבט למדיניות ולתוכניות המתבקשות בתחומים שונים, ועשויות לשפר תקופה זאת בעתיד המשתנה. השער סוקר מגמות המשלבות בין מה שצפוי לקרות בשנים הקרובות, לבין מה שרצוי שיתרחש, לפי הבנת המחברת. זאת כדי לאפשר לפורשים לעמוד באתגרים שהפרישה מציבה בפניהם, בפני בני המשפחה ובפני החברה כולה.

הספר מתאים לאנשי מדע החוקרים את הנושא, למרצים המלמדים על תקופת חיים זו ועל מאפייניה, לפורשים עצמם הנמצאים לפניה, במהלכה או לאחריה, לבעלי מקצועות טיפוליים הקשורים לזיקנה, ולקובעי מדיניות. קראתי את הספר ומאוד נהיית, למדתי, התעדכנתי, קיבלתי חומר למחשבה ואף רעיונות לאימוץ דרכי התמודדות עם תקופת חיים זו. אני ממליצה על הספר, המארגן בצורה מיטבית נושא מורכב וחשוב זה בחיי כל אחד ואחת מאיתנו.

מקורות

כץ, ר', לבנשטיין, א' ובריק, י' (2010). יחסים בין-דוריים בעידן המודרני: השוואה בין-מדינית. בתוך י' בריק וא' לבנשטיין (עורכים), **הזקן והמשפחה** (עמ' 53–71). אשל.

פדגוגיה של המדוכאים / פאולו פריירה

פרדס, 2022. 180 עמודים

סוקר: רוני סטריאר¹

ספר זה הוא תרגום חדש לעברית של ספרו האייקוני של הפדגוג הברזילאי הנודע פאולו פריירה. הספר פורסם לראשונה בשנת 1968 בצ'ילה, בספרדית, מתוך טיוטה של פריירה עצמו בשפת האם שלו, פורטוגזית. פריירה חיבר ספר זה בצ'ילה, בשנים 1964–1969, לאחר שנעצר והוגלה מארצו על ידי הצבא הברזילאי, שנטל את השלטון בהפיכה צבאית אלימה.

פריירה עמד בראש תוכנית אוניברסיטאית בצפון-מערב ברזיל לקידום ידיעת קרוא וכתוב בקרב המוני איכרים עניים חסרי השכלה, באזור מוכה עוני ובצורת. השיטה שפיתח להקניית אוריינות קרוא וכתוב זכתה לתוצאות מהירות ומרשימות בקרב אותה אוכלוסייה. באותן שנים, כ-40% מכלל אוכלוסיית ברזיל (80 מיליון תושבים), ו-90% מקרב הפועלים והאיכרים בצפון-מזרח ברזיל, לא ידעו קרוא וכתוב. התוכנית הביאה לירידה ניכרת בשיעור האוכלוסייה חסרת

1 פרופסור (אמריטוס), המרכז הבינתחומי לחקר העוני וההדרה החברתית, אוניברסיטת חיפה, ויו"ר המועצה הלאומית לביטחון תזונתי

ההשכלה הבסיסית. על פי חוקי ברזיל דאז, אי ידיעת קרוא וכתוב שללה ממיליוני אזרחים בקרב אוכלוסיות עניות ומודרות את זכות ההצבעה, ולכן שלטונות הצבא חששו מההשלכות הפוליטיות של שיטת החינוך של פריירה, וראו בה איום על היציבות הפוליטית המקומית.

מאז פרסומו תורגם הספר לעשרות שפות, וזכה לאין-ספור מהדורות. בישראל הוא פורסם בעברית בשנת 1981 בתרגום של כרמית גיא ובהוצאת מפרש. מעטים הספרים דוגמת **פדגוגיה של המדוכאים** ששינו את עולמם של דורות רבים של אנשי חינוך, תחילה בארצות העולם השלישי, ובהמשך בכל העולם. הסיבה להשפעת הספר נעוצה בכך שהוא העניק מסגרת תאורטית ופרקטית לפיתוח וליישום של תפיסה ביקורתית של המעשה החינוכי, בעיקר בקרב קבוצות אוכלוסייה הנתונות במצבי דיכוי.

מדוע תורתו של פריירה נתפסה בעיני שלטונות ברזיל כחתרנית כל כך? התשובה היא פשוטה. בעיני פריירה אוריינות קרוא וכתוב אינה מיומנות טכנית בלבד, אלא פעולה המאפשרת את היכולת האנושית לקרוא את העולם, להעניק לו משמעות, לבקר אותו ובכך לפעול לשינויו. זהו היסוד הרדיקלי שהפך את שיטתו לאבן יסוד בפעולתם של מיליוני אנשי חינוך ואנשי מקצוע בתחומי הרווחה והקהילה בחמש היבשות, ונתן להם שפה והמשגה משותפת. בעיני פריירה, המעשה החינוכי בקרב אוכלוסיות מדוכאות נועד כולו לפרוץ את תרבות הדיכוי, שהוא כינה "תרבות הדממה".

כאמור, ספרו של פריירה זכה לתהודה מרשימה. הוא העניק בסיס לפרדיגמה הביקורתית של החינוך והשפיע על יצירת גישות ביקורתיות בתחומי דעת אחרים, לרבות עבודה סוציאלית, סיעוד, בריאות הציבור, פסיכולוגיה ותיאטרון.

הספר מחולק לארבעה פרקים, וכולל הקדמה מצוינת של ד"ר מרסלו וקסלר המתארת את הרקע ואת עיקרי תורתו של פריירה. הפרק הראשון עוסק בשאלה הפילוסופית בדבר תכליתו של החינוך. לדידו של פריירה, מטרתו של החינוך היא מימוש ההומניזציה של האדם. החסמים המרכזיים בפני מימוש זה, הן אונטולוגית הן היסטורית, הם מנגנוני הדיכוי. מכאן שיעודו של החינוך הוא שחרורו של אדם מכבלי הדיכוי, ממנגנוני הדה-הומניזציה. פריירה רואה במדוכאים גורם פעיל, משתתף ומעצב. הוא מעניק למדוכאים תפקיד היסטורי ייחודי: לשחרר את עצמם ואת המדוכאים מעול הדיכוי. אולם להבדיל מתנועות מהפכניות אחרות באותן שנים, פריירה אינו נוטה לאידיאליזציה של המדוכאים. אוכלוסיות המדוכאים נושאות בתוכן ובתודעתן את התרבות האלימה של הדיכוי. פריירה גורס כי חלומו של המדוכא אינו החירות מדיכוי, אלא הרצון לתפוס את המקום הפריבילגי של המדכא. בכך הוא מבטא עמדה ביקורתית כלפי התנועות המהפכניות שהובילו לשחרורם של עמים מדוכאים, אך לאחר מכן הפכו את עצמן לתנועות דיכוי של עמים או של עמים אחרים.

בחלקו השני של הספר עוסק פריירה בניתוח של יחסי מחנך-מתחנך. פריירה מנגיד באופן דיכוטומי שתי תפיסות של החינוך: החינוך שהוא מכנה **החינוך הבנקאי**, אל מול **החינוך המציב בעיה** (פריירה השתמש במקור בפועל בספרדית, *Problematisante*). הגישה הבנקאית גורסת כי קיימים תפקידים מוגדרים הן למחנך הן למתחנך: המחנך יודע, המתחנך לא יודע; המחנך

מדבר, המתחנך שותק; האחד מלא, האחר כלי ריק. בגישה הבנקאית הזרימה בין מחנך למתחנך היא חד-צדדית. האחד מכתוב, האחר מציית. גישה זו משכפלת בתוכה את יחסי הדיכוי הקיימים בחברה, ומהווה אבן יסוד בהבניית הדיכוי. לעומת זאת, גישת החינוך המציב בעיה רואה בחינוך דיאלוג שוויוני ומסגרת לפרקטיקה של שחרור. הפרקטיקה של החינוך המציב בעיה נועדה לפתח תפיסה ביקורתית ורפלקטיבית על אופן קיומו של האדם המתחנך בעולמו. על פי פריירה, חינוך הוא תהליך הדדי, דיאלקטי, שבמהלכו הן המחנכים הן המתחנכים משחררים עצמם באמצעות גילוי עצמם וגילוי המציאות. לשיטתו, לא כל חינוך רדיקלי השואף לקדם שחרור הוא חינוך ביקורתי. במקרים רבים תנועות חברתיות משתמשות באותם עקרונות של החינוך הבנקאי לצרכים הפוליטיים שלהן, באמצעות אינדוקטרינציה פוליטית.

בפרק השלישי פריירה דן במושג **דיאלוג ביקורתי**, שהוא אבן היסוד של תורתו. באמצעות הדיאלוג הביקורתי המתנהל בין מחנכים ומתחנכים במסגרת שוויונית, המתחנכים לומדים לקרוא את העולם ולשיים את המציאות. דרך התהליך הדיאלוגי המתחנך מגלה את עצמו כסובייקט המסוגל להעניק משמעות לקיומו ולהקשר ההיסטורי שהוא חי בו. זאת באמצעות דיון ביקורתי ביקום התמתי או בעולם הנושאי של המתחנכים. צלילה אל תוך העולם המתחנך מציפה את התמות המחוללות, שהן הבסיס ללמידה, לרפלקסיה ולפרקסיס (פעולה רפלקטיבית) לשינוי העולם.

את הפרק הרביעי והאחרון בספרו פריירה מקדיש להבחנה בין הדיאלוג הביקורתי לבין פרקטיקות אנטי דיאלוגיות המנציחות את עליונותן של האליטות על המדוכאים. בפרק זה הוא מנתח ארבעה מנגנוני דיכוי נוגדי דיאלוג: הכיבוש כשלילתו של האחר, "הפרד ומשול" כניסיון לפיצול ולפירוק האחר, המניפולציה כניסיון של האליטות להתאים את האחר לצורכיהן, והפלישה התרבותית ככניסה אלימה לתוך העולם התרבותי של האחר, במגמה להשליט את ההגמוניה התרבותית של המדכא.

האם גם אחרי יותר מחמישים שנה מאז שפורסם, **פדגוגיה של המדוכאים** עדיין רלוונטי? תשובתי היא חד-משמעית כן. ראשית, בגלל הצורך המתמיד במאבק בגישות הבנקאיות הרווחות ברוב מוסדות החינוך, לרבות מוסדות ההשכלה הגבוהה. קריאתו של פריירה היא קריאה מחודשת לקדם מסגרות חינוכיות כמרחבי שחרור, כמוסדות מציבי שאלה אל מול אתגרי האנושות הקריטיים, לנוכח תהליכי הפרטה, תיעוש והסחרה נאו-ליברלית של החינוך. גישתו של פריירה מעלה שוב את השאלה אם מוסדות אלה ערוכים למלא את תפקידם כמוסדות המקדמים את יכולתם של בני אדם לממש את אנושיותם, או שמא מוסדות אלה נועדו לספק את הצרכים של המשטר החברתי, הכלכלי והתרבותי הקיים.

שנית, הצורך בקידום ובפיתוח פדגוגיה המודעת להקשרי אי שוויון. למרות השיפור העצום שחל בחמישים השנים האחרונות במצבן של אוכלוסיות מדוכאות בעולם ובישראל בתחומי החינוך, הרווחה והבריאות, עדיין קיימים פערים חברתיים בלתי מתקבלים על הדעת. למשל, לפני מיליארד בני אדם, כרבע מאוכלוסיית העולם, אין גישות למי שתייה, ובישראל תחולת העוני ומדדי אי הביטחון התזונתי הם מהגבוהים בקרב הכלכלות המפותחות בעולם. מכאן שהצורך

בפיתוח וביישום של תוכניות חברתיות מבוססות פדגוגיה ביקורתית בקרב אוכלוסיות מדוכאות הוא ברור וחיוני.

שלישית, הצורך להיאבק בפרקטיקות נוגדות דיאלוג. הפרקטיקות שפריירה כה היטיב לתאר לפני חמישים שנה לא חדלו להתקיים. הקריאה לשחרור הדדי של המדכא והמדוכא בפעולה משותפת היא קריאה לעשייה חינוכית ופוליטית ולסולידריות בין קבוצות ועמים, קריאה שהחינוך אינו יכול להיות מנוכר לה. עבורי ועבור רבים אחרים, הקריאה המחודשת ב**פדגוגיה של המדוכאים** מהווה הזדמנות לחדש את האמונה ביכולתם של בני אדם לפעול באמצעות החינוך לשינוי העולם. אין זה מקרי שספריו האחרונים של פריירה עסקו בפדגוגיה של התקווה ובפדגוגיה של סולידריות, יסודות שכה נחוצים כיום.

Care poverty: When older people's needs remain unmet / Teppo Kröger

Springer Nature. 2022. 250 pages

סוקרת: ענת הרבסט-דבי

הספר *Care poverty: When older people's needs remain unmet* של החוקר טפו קרוגר (Teppo Kröger) מהמחלקה למדע המדינה ופילוסופיה באוניברסיטת Jyväskylä שבפינלנד, מציע תאוריות, המשגות ותובנות רבות באשר לאיכות הטיפול בזקנים במדינת הרווחה. מטרת הספר היא להתמודד עם פער הידע בנושא באמצעות איסוף ממצאים של מחקרים גרונטולוגיים על צרכי טיפול ארוך טווח שלא נענו, והבאתם לשיח הנוגע לדיונים במדיניות חברתית. בעולם שבו העלייה בתוחלת החיים היא מאפיין דמוגרפי בולט במדינות הנחשבות מפותחות, בעיקר מסוף המאה ה-20 ובמהלך המאה ה-21, והיא צפויה להמשיך ולעלות בעתיד (OECD, 2021), זקנים והצרכים ההולכים וגדלים שלהם בטיפול, והיעדר טיפול הולם בהם, הם נושאים רציניים בעלי חשיבות ודחיפות. יתרה מזו, נשים, שתוחלת החיים שלהן ארוכה משל גברים, ניצבות בפני סיכון גדול יותר להתדרדרות במעמד הכלכלי בעת זיקנה, פגיעות לעוני, ובהקשר זה – גם התדרדרות בבריאות הפיזית והנפשית (Bonnet et al., 2018; Li & Yu, 2022; Price et al., 2016).

המחבר משתמש במושג **עוני** בהקשר של טיפול כדי להדגיש עד כמה צרכי טיפול אינם מסופקים, ובכך נשלל צורך אנושי בסיסי. כשם שאוכל ומחסה הם צרכים אנושיים בסיסיים, גם הטיפול חיוני לכבוד האדם ואף להישרדותו. ספר זה מפרש **עוני טיפולי** (care poverty), עוני

בטיפול) כביטוי לאי שוויון חברתי, ומחלק אנשים מבוגרים לאלה שיש להם גישה נאותה לטיפול, ולאלה שלא.

שני הפרקים הראשונים מבקשים להאיר את סוגיית העוני הטיפולי מנקודות מבט שונות. עוד הם מבקשים להבהיר את המושג care poverty ולהשוותו למושגים קשורים בו, דוגמת **פער בטיפול** (care gap), **גירעון טיפולי** (care deficit) ו**צרכים לא מסופקים** (unmet needs or poverty). פרקים 3 עד 5 בונים מסגרת לניתוח של עוני טיפולי, ומשתמשים בה לניתוח מחקרים קיימים בדבר צורכי טיפול שנשארים לא מסופקים בקרב אנשים מבוגרים. פרקים 6 עד 8 ממפים את ההשפעות השליליות הרבות של עוני טיפולי כפי שהן עולות ממחקרים שונים, בוחנים כיצד סוגים שונים של אי שוויון באים לידי ביטוי בעוני טיפולי, ומנתחים את מדינת הרווחה לאור דיון בממצאים על עוני טיפולי בהקשר של מערכות שונות של טיפול ארוך טווח. הפרק האחרון מסכם את עיקרי הידע שהושג על תופעת העוני הטיפולי, מציג מסקנות ומתווה קווים למדיניות ולמחקר המשך.

ההישענות של המחבר על המחקר הפמיניסטי בנושא הטיפול באוכלוסיות שונות מאפשרת מבט מורכב, ביקורתי ומקיף על סוגיית העוני הטיפולי. לא בכדי נותן המחבר קרדיט משמעותי למחקר הפמיניסטי העוסק בטיפול, מאחר שזה אכן כונן את התחום הזה כתחום מחקר חשוב ומרכזי במחקר על מדינת הרווחה.

יתרה מזאת, הספר לא רק מתבסס על הגדרות רבות של עוני טיפולי, אלא גם מתייחס לתחומים השונים שלו: עוני טיפולי אישי, פרקטי, וחברתי-רגשי. בפירוט זה מדגיש המחבר את חשיבות הטיפול הכוללני, מאחר שצרכים רגשיים-חברתיים שאינם נענים עשויים להוביל להתדרדרות נפשית נוספת. נקודה חשובה נוספת שהספר מתמקד בה היא סוגיית הבדידות והשפעותיה על התדרדרות בבריאות הפיזית והנפשית. גם כאן מציע המחבר גישות שונות למדידה ולדירוג של הבדידות, ומציג מגוון רחב של מחקרים העוסקים בנושא. עוד הוא מצביע על חסר במחקר בתחום ומציע להרחיבו. כל השאלות הללו חשובות לא רק לצורך מחקר אקדמי, אלא גם להצעת דרכים מפורטות לפרקטיקת מדיניות.

המחבר פורט באופן מקיף את צורות המדידה של עוני טיפולי, ומספק מידע מאיר עיניים על תהליכי מדידה מגוונים המתבססים על מקורות שונים ועל המשגות ברורות שהוא מציע. כל אלה יכולים לשמש כלי עבודה חשוב למחקרים שיבואו אחריו.

לסיכום, הספר הוא תרומה משמעותית וחשובה ביותר לקידום תחום מדעי הזיקנה בכלל, ותחום הטיפול בזקנים במדינת הרווחה בפרט. המחבר מנגיש עבור הקוראים באופן בהיר וקולח תאוריות ומושגים מרכזיים בתחום הטיפול בזקנים. תרומתו של הספר איננה רק ברמה התאורטית, אלא גם ברמה המתודולוגית ובהקשר האתי-פילוסופי, מאחר שהוא מגדיר את ההפרה של הזכות לטיפול כהפרה של זכויות אדם.

מקורות

- Bonnet, C., Meurs, D., & Rapoport, B. (2018). Gender inequalities in pensions: Different components, similar levels of dispersion. *The Journal of Economic Inequality*, 16(4), 527–552. <https://doi.org/10.1007/s10888-018-9379-9>
- Li, L., & Yu, L. (2022). The influence of pension mode on the mental health of older adults: Evidence from older adults in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(1), 119. <https://doi.org/10.3390/ijerph19010119>
- OECD. (2021). *Life expectancy at birth*. <https://data.oecd.org/healthstat/life-expectancy-at-birth.htm#indicator-chart>
- Price, D., Glaser, K., Ginn, J., & Nicholls, M. (2016). How important are state transfers for reducing poverty rates in later life? *Ageing & Society*, 36(9), 1794–1825. [doi:10.1017/S0144686X15000690](https://doi.org/10.1017/S0144686X15000690)

When social workers impact policy and don't just implement it: A framework for understanding policy engagement / John Gal & Idit Weiss-Gal

Policy Press, 2023. 184 pages

סוקר: ניסים (נסי) כהן¹

בעשורים האחרונים פוקדת מגמה עקבית ומתמשכת את תחום העבודה הסוציאלית בעולם ובישראל. תמציתה של מגמה זו היא ההכרה בכך שעובדות ועובדים סוציאליים (להלן: עו"ס) אינם מסתפקים – ואף אינם אמורים להסתפק – ביישומה של מדיניות חברתית שעיצבו מקבלי החלטות בכירים; הם אנשי מקצוע בעלי תובנות וידע מיוחד החשובים לעיצוב מדיניות חברתית ולקידום צדק חברתי ואף פועלים, בזירות שונות, להשפיע על מדיניות בתחומים שונים וברמות שונות. ספרם של גל ווייס-גל פורס בפנינו את המגמה החשובה הזאת בצורה סדורה ושיטתית. הנה כי כן, ספרם מציג לראשונה מסגרת תאורטית המגובה בממצאים קודמים בכל הקשור למעורבותם של עו"ס בעיצוב מדיניות חברתית ולהשפעתם על עיצוב מדיניות. הם עושים זאת תוך הישענות על תובנות מספרות העבודה הסוציאלית, הסוציולוגיה, מדעי המדינה ומנהל ומדיניות ציבורית.

1 פרופסור, ראש המחלקה למנהל ומדיניות ציבורית, בית הספר למדעי המדינה, אוניברסיטת חיפה

גיוני גל ועידית וייס-גל ביססו עצמם בעשור האחרון כצמד החוקרים המובילים בזירה הבין-לאומית את ההתפתחויות התאורטיות והאמפיריות בתחום מעורבותם של עו"ס בעיצוב מדיניות חברתית. בישראל, ספרם בשפה העברית **פרקטיקת מדיניות בעבודה סוציאלית** (וייס-גל וגל, 2011) היה פרויקט חלוצי, והוביל יותר ויותר חוקרות וחוקרים ישראלים – ואני בכללם – להתודע לתופעה זו ולהעמיק בה. אולם תרומתם בנושא התרחבה אל מעבר לזירה הישראלית, במיוחד עם פרסום אסופות מאמריהם בנושא שפורסמו בכתבי עת בין-לאומיים: *Social workers affecting social policy: An international perspective on policy* (Weiss-Gal & Gal, 2013) ו- *Where academia and policy meet: A cross-national perspective on the involvement of social work academic in social policy* (Gal & Weiss-Gal, 2017). אנשי מחקר רבים ברחבי העולם עושים שימוש גובר בתכנים אלו, הם מוצגים בבימות שונות ובכנסים בין-לאומיים חשובים, וסטודנטים לעבודה סוציאלית ברחבי העולם נחשפים יותר ויותר לנושאי מחקר אלה.

במחקריהם שקדמו לספר זה עסקו וייס-גל וגל בעיקר בפרקטיקת מדיניות, והם מגדירים אותה כך:

פעולות הנעשות על ידי עו"ס כחלק אינטגרלי מעבודתם המקצועית בכל תחומי העיסוק ואופניו, המכוונות לעצב מדיניות חדשה או לשנות ולשפר את המדיניות הקיימת ולמנוע שינויים לרעה בה. פעולות אלו מכוונות להשפיע הן על [עיצוב] המדיניות והן על יישומה ברמה הארגונית, מקומית לאומית ובין-לאומית, ההולמת את ערכיה של העבודה הסוציאלית (וייס-גל וגל, 2011, 12).

המבחין העיקרי בין הגדרה זו לבין ההגדרה שניתנת בספרות **השתתפות פוליטית** הוא אפוא הדגשת העו"ס כשחקנים בזירת המדיניות הציבורית, ותיחום פעילותם בתוך ההקשר ובתוך מערכות האילוצים של עבודתם ושל אבני היסוד הערכיות של המקצוע. הגדרה זו משאירה מקום למחקרי המשך שיבקשו להציע טיפולוגיות של פרקטיקת מדיניות או לדון בהתנהגויות שונות הנמצאות בתפר שבינן לבין השתתפות פוליטית קלאסית (למשל: השתתפות בהפגנה בנושא שאינו "חברתי"; השתתפות מחוץ למסגרת העבודה).

המסגרת התאורטית של הספר מבקשת ללכת צעד נוסף קדימה בכל הקשור לניתוח מעורבותם של עו"ס בהשפעה על עיצוב מדיניות ציבורית (Policy Engagement, PE), הן באמצעות פרקטיקת מדיניות (Policy Practice Engagement, PPE) הן בערוצים נוספים אשר אינם נכללים בפרקטיקת מדיניות "קלאסית" בעבודה סוציאלית. לשון אחר, שלא כבעבר, הספר אינו מסתפק בהצבעה על מעורבותם של עו"ס רק כחלק מתפקידם המקצועי (כפרקטיקת מדיניות), אלא מפנה את המבט אל אופנים אחרים שבהם עו"ס חותרים להשפיע על תוצאות מדיניות חברתית גם כאזרחים, או אפילו כבעלי תפקידים פוליטיים, ומנתח אופנים אלה. בכך הוא מדגיש כי מעורבותם הפוליטית של עו"ס במדיניות חורגת אף אל מחוץ למה שניתן אולי לכנות "פרקטיקת מדיניות קלאסית".

הרציונל המלווה את הספר פשוט: מדיניות ציבורית היא פרקטיקה נדרשת והכרחית עבור העו"ס, הואיל ולא ניתן לסייע לפרטים, למשפחות ולקהילות לפתור בעיות ומצוקות או להגשים מטרות ערכיות מהותיות של המקצוע (במיוחד צדק חברתי וחלוקתי) בלי מעורבות אמיתית ואפקטיבית בתהליכי העיצוב, היישום וההערכה של המדיניות החברתית. לפיכך יש להגביר את מעורבותם של העו"ס בזירות השונות שבהן מתעצבת מדיניות חברתית.

המסגרת התאורטית של הספר מתבססת על ארבע קטגוריות של גורמים: **הזדמנות** (Opportunity), **מוטיבציה** (Motivation), **אפשרויות** (Facilitation), **סביבות** (Environments). גורם ההזדמנות מתמקד בשאלה עד כמה תהליך המדיניות החברתית נגיש לעו"ס. גורם המוטיבציה מתמקד באלמנטים שונים הקשורים לנכונותם של עו"ס לפעול בזירה הפוליטית ולנסות להשפיע על מדיניות חברתית. גורם האפשרויות מתייחס יותר לסביבה הארגונית שהעו"ס פועלה בה, קרי, למידה שבה סביבה זו מאפשרת לעו"ס מעורבות בהשפעה על מדיניות חברתית, ותומכת במעורבות זאת. גורם הסביבות מתייחס לאלמנטים שונים, רחבים יותר, הקשורים למבנה המוסדי, ולהקשרים חברתיים ומקצועיים סביבתיים. למעשה, זהו ההקשר הרחב יותר שבתוכו פועלים העו"ס, ובתורו הוא משפיע לא רק על המעורבות של עו"ס במדיניות חברתית, אלא אף על האפשרויות המוטיבציות וההזדמנויות לפעולה (עמ' 122). לדעת המחברים, ארבע הקטגוריות השונות עשויות להשפיע גם זו על זו (עמ' 125).

הספר נחלק לשבעה פרקים. הפרק הראשון הוא המבוא. בפרק השני מניחים המחברים בסיס תאורטי להבנת מדיניות חברתית. בין היתר הם סוקרים שלבים שונים של מדיניות, סוגים של מדיניות חברתית, זירות, רמות מדיניות וכן מסלולי השפעה שונים. כאן הם מסבירים כי השפעת העו"ס על מדיניות יכולה לבוא לא רק בתצורה של "פרקטיקת מדיניות", כחלק משיוכם הארגוני-מקצועי, אלא אף בהיבט אזרחי – מחוץ לתפקידים המקצועי-פרופסיונלי. הם מונים ערוצים להשפעה של עו"ס על מדיניות חברתית. שני ערוצים אזרחיים: (1) השתתפות פוליטית רגילה, למשל באמצעות הצבעה, השתתפות בהפגנה או חתימה על עצומות; (2) שירות בתפקיד ציבורי פוליטי באמצעות התמודדות לבחירות; וארבעה ערוצים מקצועיים-פרופסיונליים: (1) פרקטיקת מדיניות; (2) מעורבות באמצעות ארגונים מקצועיים; (3) מעורבות אקדמית של אנשי מחקר וסטודנטים לעבודה סוציאלית; (4) מעורבות באמצעות אופן היישום של המדיניות כבירוקרטים ברמת הרחוב.

הפרק השלישי מוקדש לסביבות שהעו"ס פועלים בהן. המחברים מצביעים על משטר מדינת הרווחה, בין היתר. המדינה היא ההקשר שבו עו"ס פועלים בהקשר של מדיניות חברתית, ולכך יש כמובן השפעה על מעורבותם במדיניות חברתית (עמ' 43). אלמנט נוסף הנכלל בסביבות הוא מדיניות ובעיות. המחברים מציינים כי לא רק המבנה או האפקטיביות של משטר מדינת הרווחה, אלא גם הבעיות החברתיות והמדיניות החברתית הספציפיות, הם שישפיעו על נכונותם של עו"ס להשפיע על מדיניות (עמ' 45-46). עוד אלמנט הנכלל בקטגוריה זאת הוא הפרופסיה. כאן הכוונה היא למורשת, למערכות ההכשרה, לערכים ולפרקטיקות היום-יומיות של העו"ס (עמ' 51). אלמנט אחרון בהקשר זה הוא האנשים. כאן הכוונה היא לאזרחים ולמקבלי השירותים. המחברים דנים הן בתפקיד שמקבלי שירותים ממלאים בכל הקשור להחלטות של

עו"ס לקדם מדיניות חברתית, הן בהבנה כי מקבלי שירותים ואזרחים הם גם סוכני שינוי שניתן להסתייע בהם ולסייע להם (עמ' 57).

הפרק הרביעי מוקדש לקטגוריית ההזדמנות. כאן הדיון מתמקד בעיקר בחלונות הזדמנות (אפשרות לפעולה בהינתן זמן ספציפי וקצוב) שנפתחים בפני עו"ס המבקשים או שוקלים להשפיע על מדיניות (עמ' 61). חלונות אלו יכולים לצוץ עקב אירועים כלכליים, חברתיים או פוליטיים, או עקב התפתחויות שונות וברמות שונות – מקומית, לאומית או אפילו גלובאלית.

הפרק החמישי מוקדש לקטגוריית האפשרויות. רובם המכריע של העו"ס עובדים בארגונים, והסביבה הארגונית היא חלק משמעותי מאוד בנכונותם לפעול לקידום מדיניות. בהקשר זה, המחברים שמים דגש על התרבות הארגונית כגורם המאפשר או חוסם נכונות של עו"ס להשפיע על עיצוב מדיניות ציבורית. כאן יש להבחין בין ארגונים ציבוריים, ארגוני מגזר שלישי ואף ארגונים פרטיים.

הפרק השישי פונה לדון בקטגוריית המוטיבציה. כאן הדגש ששמים המחברים הוא על אלמנטים שונים המדכאים או מעוררים את המוטיבציה של העו"ס לפעול. בין היתר הם מונים משתנים דוגמת משאבים אישיים, מחויבות אישית להשפעה על מדיניות, אמונה כי המעורבות תצליח להוביל לשינוי, ערכים ועמדות, מוטיבציה לשירות במנהל הציבורי (Public service motivation) ותכונות אישיות. המחברים מסיימים חלק זה בטענה כי לא ניתן להתעלם מהיבטים של מגדר וגזע בכל הקשור לנכונות של עו"ס להשפיע על מדיניות חברתית. אכן, בכל רחבי העולם, רוב העו"ס הן נשים. עניין זה מחייב לחקור היבטים של מגדר בכל הקשור למעורבות של עו"ס בהשפעה על מדיניות (עמ' 114). המחברים מציינים כי מהספרות עולה כי עו"ס המשתייכים לקבוצות מיעוט הם בעלי מוטיבציה רבה יותר מן המשתייכים לקבוצת הרוב – בעיקר משום שהם סובלים במקרים רבים מאוד מתופעות של גזענות.

הפרק השביעי מחבר יחדיו את התובנות השונות שעלו בפרקים הקודמים ומציע כיוונים למחקרי המשך פוריים בתחום זה. הגם שהמחברים אינם עושים שימוש ייעודי בנתונים שנאספו ספציפית לספר זה, השימוש שהם עושים בהמחשות שונות ממחקרים קודמים שלהם ושל קולגות מחזק את התאוריה המוצעת בספר.

אני כותב סקירה זו בתחילת שנת 2023, כאשר ברקע (או בהשאלה מהמחברים – בסביבה) מתרגשים שינויים פוליטיים ומשטריים העשויים להביא לשינוי מהותי באופיה הדמוקרטי של מדינת ישראל, ובמיוחד ביחסי הגומלין בין רשויות הממשל בישראל. קריאת הספר בהקשר של שינויים אלו עוררה בי ביתר שאת את השאלה עד כמה ראוי שעו"ס (או כל עובד ציבורי אחר) יתערב בעיצוב מדיניות ציבורית. האם אכן ראוי שאנשי מקצוע הממונים לתפקידם, שלא נבחרו על ידי הציבור, יתערבו בשאלות ערכיות בדבר הקצאת ערכים ומשאבים בחברה? שאלה זו מתחזקת לאור העובדה שמרבית העו"ס בישראל אינם נמצאים בחלקיה העליונים של הפירמידה הארגונית או המוסדית שהם פועלים בה, ועשויים לפיכך להחמיץ את התמונה המלאה, האמורה להימצא ברשותם של מקבלי החלטות בכירים. יש הטוענים כי לא זו בלבד שמעורבות ישירה אינה חלק מתפקידם ומעבודתם של העו"ס, אלא שהיא אף עשויה לפגוע, לטווח הארוך,

בפרופסיה זו ובתדמיתה הערכית והמקצועית בעיני הציבור ומקבלי החלטות בכירים. לשון אחר, העו"ס יהפכו לקבוצת אינטרס דומיננטית בזירת המדיניות הציבורית – על כל המשתמע מכך.

אלא שככל שעובר הזמן קשה שלא להשתכנע כי היתרונות שיש למעורבות עו"ס בעיצוב מדיניות ציבורית עולים בהרבה על החסרונות שבמעורבות זו. לא רק בשל הידע וההיכרות הרבה שלהם עם השטח בסוגיות סבוכות ומורכבות, אלא גם בשל הפן הערכי של תפקידם. לרוב, עו"ס מחויבים לצדק חברתי ולערכים של הוגנות חברתית יותר מפרופסיות אחרות, לפחות אם נשפט את הדבר על פי מעשיהם. ראוי אפוא שקולם של עובדות ועובדים אלו יישמע ובבירור בחברה הישראלית – ובכלל ברחבי העולם. מעורבות העו"ס במדיניות חברתית הכרחית לקידום איכות חיים ולמימוש זכויותיהם האזרחיות, הפוליטיות והחברתיות של כלל האנשים בחברה – ובמיוחד של קבוצות הסובלות מקיפוח, מהזנחה או מהפליה. ניתן להניח כי לאורך זמן, התערבותם של חלק מהעו"ס תבוא לידי ביטוי לא רק בעניינים חברתיים "טהורים", אלא תחלחל לאיטה גם לתחומי מדיניות נוספים, ובייחוד בנושאים הקשורים בקונפליקטים מקומיים או לאומיים. יתר על כן, ברמת המאקרו, מעורבות של עו"ס בתהליכי מדיניות ציבורית מחזקת ערכים דמוקרטיים אשר נכון לשעת כתיבת שורות אלה, נראה שעומדים בפני אתגר לא פשוט.

לסיכום: הספר הוא מיזם חשוב התורם הרבה לשיח על מדיניות חברתית, ומבסס בצורה שיטתית מסגרת תאורטית חשובה. גם אם קהל היעד הטבעי לספר הוא עובדי וחוקרי מקצוע העבודה הסוציאלית, הוא משמש בהחלט שער לעולם מדעי המדיניות וכלי עבודה ועזר עבור סטודנטים, חוקרים ואנשי מקצוע מתחומים אחרים המבקשים להשפיע על המדיניות החברתית. הספר כתוב בשפה ברורה, מבנה הפרקים מצוין והקריאה בו קולחת. היסודות והעקרונות המובאים בו יישמשו ככל הנראה שנים ארוכות בסיס להוראת המקצוע באוניברסיטאות ובמכללות בישראל וברחבי העולם.

מקורות

וייס-גל, ע' וגל, ג' (2011). **פרקטיקת מדיניות בעבודה סוציאלית**. מאגנס.

Gal, J., & Weiss-Gal, I. (Eds.) (2017). *Where academia and policy meet: A cross-national perspective on the involvement of social work academic in social policy*. Policy Press.

Weiss-Gal, I., & Gal, J. (Eds.) (2013). *Social workers affecting social policy: An international perspective on policy practice*. Policy Press.